

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K
F O R S K N I N G

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 32

1951

U P P S A L A 1 9 5 2

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1952

ALMQVIST & WIKSELS BOKTRYCKERI AB

528924

Viktor Rydbergs Lille Viggs äventyr på julafton.

Av *Torsten Hegerfors*.

Berättelsen om lille Vigg hör till Rydbergs populäraste diktskapelser. Den blev populär redan under författarens livstid. Omkring 1890 hade den översatts inte bara till de ledande kulturspråken, tyska, engelska och franska, utan också till holländska.¹ Trots sitt djuptänkta innehåll är den lika njutbar för lekta som lärda, för barn som vuxna.

Lille Viggs äventyr på julafton kunde i sin första version läsas i *Handelstidningen* lördagen den 23 december 1871, alltså dagen före julafton det året. Äventyret bär som underrubrik ordet *Saga*. Manuskriptet till det förvaras på Göteborgs Stadsbibliotek.²

Rydbergs julsaga hade kommit till på S. A. Hedlunds initiativ. Hedlund skulle en dag i december ha uppmanat Rydberg att skriva en liten julberättelse, och Rydberg skulle efter någon tvekan ha gått till verket.¹ Alldeles obevandrad var han inte på området. Redan 1856 hade han prövat sin förmåga. Den gången slog försöket mindre väl ut. »Ett juläventyr. Berättat av Agricola»³ är en ganska konstlös historia i jagform. Men det finns en påtaglig överensstämmelse mellan de båda juläventyren av åren 1856 och 1871. Julhistorien 1856 innehåller bl. a. beskrivningen av en slädfärd genom ett svenskt vinterlandskap. Lille Viggs äventyr är, också det, berättelsen om en slädfärd. Dess hjälte hämtas, som bekant, på julafton av traktens julvätte i mor Gertruds stuga på heden och får med honom göra en rundtur till olika svenska hem. Till slut förs han till bergkonungens sal. Historien upplöses på så sätt, att den lille pojken snyftande vaknar upp i sin säng. Efteråt är han inte riktigt säker på verklighetshalten i sina upplevelser med vännen på julafton.

*

Då Rydberg skrev sin julsaga, var han sedan tre riksdagar ledamot av andra kammaren. Han hade vid riksdagen 1870 anslutit sig till gammal-liberalerna, »intelligensen». Men under loppet av 1871 hade han drivits allt närmare lantmannapartiet. Orsakerna var flera.⁴ Den främsta torde

¹ Brev från Viktor Rydberg till S. A. Hedlund 23/2 1890, ed. *E. Haverman*, 1, s. 351, 1923.

² Jfr J. Viktor Johansson, *Katalog över Göteborgs Stadsbiblioteks Viktor Rydbergs utställning i Göteborgs konstmuseum 1945*, s. 16.

³ *H. T.* 24/12 1856. Jfr Warburg, *Viktor Rydberg* 1, 1900, s. 368 f.

⁴ Jfr Warburg, *a. a.* 2, s. 95 ff., Edv. Thormænius, *Lantmannapartiet*, 1928, passim, och Greta Hedin, *Viktor Rydbergs uppfostringsåsikter till början av 1870-talet. Minnesskrift, utg. av Gbg's Högskolas studentkår*, 1928.

ha varit hans inställning till försvarsfrågan. Redan Preussens framgångar på 1860-talet hade på allvar aktualiserat försvarsfrågan i vårt land. Det fransk-tyska kriget gjorde den till den allt dominerande frågan i den inrikespolitiska debatten. Hedlund och Rydberg ivrade för allmän värnplikt och önskade se indelningsverket slopat. Regeringen ville nöja sig med en halvmesyr. Hedlund och Rydberg sympatiserade öppet med Tyskland i kriget 1870—71 och var principiella motståndare till all äventyrspolitik från svenskt håll. För Karl XV och kretsarna omkring honom var tanken på modig svensk uppslutning vid Frankrikes sida ingalunda främmande. Rydbergs förnämsta inlägg i den utrikespolitiska debatten, den 18 juli 1870, är buret av pangermansk ideologi, avsky för Napoleon III:s »sabelvälde» och fruktan för rysk expansion.⁵ Särskilt intressant är emellertid i det här sammanhanget en deklaration i *Handelstidningen* den 31 mars 1871, alltså ungefär två månader efter Paris' fall. Den brukar tillskrivas Hedlund⁶ och lyder:

— Den åsikten behöva vi emellertid ej fördölja att den verkliga lösningen av de frågor, som här föreligga, är att vänta av de *germaniska* folken. Här, hos de germaniska folken, skall allmän bildning bliva folkfrihetens fasta grundval; här skall folkbeväpningen ersätta legotrupperna; — — — här skall familjelivet, helighållet och allvarligt, bilda samhällsbyggnadens hörnsten.

Under pangermansk synvinkel summeras i denna passage tre av de väsentligaste punkterna i ett kulturellt och politiskt program. Allmän medborgerlig bildning, allmän värnplikt och hemlivets okränkbarhet skulle enligt detta program utgöra fundament för framtidens samhällsbyggnad. Det programmet var Hedlund och Rydberg vid denna tidpunkt ense om.

Inställningen till försvarsfrågan och sympatierna i den fransk-tyska konflikten fjärmade Rydberg från »intelligensen» och utsatte honom för skarp kritik i Stockholmspressens intelligensorgan. Han närmade sig lantmannapartiet. Men helhjärtad lantmannapartist var han inte ens vid urtima på hösten 1871. Endast motvilligt lät han sig vid sidan av Arvid Posse, Carl Ifvarsson o. a. väljas in i höstrikedagens försvarsutskott. Att han där kände sig som en utbörding, framgår klart av ett par brevuttalanden till Hedlund.⁷ Först efter Bjørnstjerne Bjørnsons Göteborgsbesök i november 1871 trädde han öppet fram som lantmannapartist.

*

Bjørnson kom till Göteborg som föreläsare. Han föreläste där om den italienska renässansen, Dantes, Savonarolas, Rafaels och Michelangelos Italien. Men han stannade inte vid det. Ännu ett möte hade han med Göteborgspubliken, en uppläsningssafton. Då föredrog han tre av sina egna prosaberättelser och valda avsnitt ur Arnljot Gelline. Andamålet med föreläsningsserien blev på det viset klarare. Därför tackade honom också Hedlund efter uppläsningssaftonen. Enligt *Handelstidningens* referat skulle han då i korthet ha antytt, »att det liv, som nu uppenbarar sig i nordens länder och särskilt i Norge, torde utgöra förebådande yttringar av en nor-

⁵ *Skrifter* 14, 1926, s. 344 ff.

⁶ Arne Lidén, *Den norska strömvningen i svensk litteratur under 1800-talet* 1, 1926, s. 138, och Victor Svanberg, *Viktor Rydbergs lyriska genombrott* 1, *Samlaren* 1937, h. 1, s. 64.

⁷ *Brev* 1, s. 213 f., 216 f.

disk renässans, som utur folkets äldsta minnen och på samma gång ur folkets eget liv uppkallar en ny självständig bildning». Till målsmän för denna nordiska renässans i Norge räknade Hedlund kompositören Kjerulf, målaren Tidemand och diktaren Bjørnson.⁸

Redan i unga år hade Bjørnson på grund av natur och uppfostran fascinerats av N. F. S. Grundtvigs idéer, blivit, som han en gång skrev till Georg Brandes, »Grundtvigs bytte».⁹ Han hade fångats inte av danskens teologiska och kyrkliga åsikter utan av hans höga uppskattning av den nordiska sagotiden, av hans folklighet och kärlek till bönder, av hans hat till latinskolan, »den sorte skole», och av hans originella folkbildningsidéer.¹ Det var som grundtvigiansk apostel Bjørnson hösten 1871 kom till Sverige.

Syftet med Sverigeresan var inte bara estetiskt utan också praktiskt politiskt. »Aestetisk schönthuerei» var Bjørnson nu en gång högeligen motbjudande.² Det han åstundade var politisk samverkan mellan Nordens tre »folke-partier», Norges »Venstre», Danmarks »Forenede Venstre» och Sveriges lantmannaparti.³ Till Hedlund hade han väl före Sverigebesöket brevledes endast vänt sig med begäran, att denna skulle ordna lokal för föreläsningarna och annonsera hans ankomst.⁴ Men under själva Göteborgsvistelsen stack han inte under stol med sina politiska planer. En anteckning av Sigfrid Wieselgren ger en glimt av diskussionen mellan Bjørnson och hans göteborgska värdar:

— Jag hade i folkbildningsfrågan satt som framtidens mål att göra bonden till herreman och så tillintetgöra den strid mellan bönder och herrar, som genomgått och ännu sökte snedvrída vår utveckling. Hedlund och V. R. delade denna uppfattning. Kom så Bjørnson. Han bekämpade satsen, han omvände den, och han omvände både Hedlund och Rydberg på köpet. »Herremannen skall varda bonde», sade han, »bonden är folket, bondelivet är folkets liv». . . Hans stora utsikter, hans poetiska och ofta hänförande framställningssätt fångslade hastigt Rydberg. Hedlund följde också med — det återstod blott att övertyga mig själv. Vi hade många tankeutbyten, men Bjørnsons — jag kan väl kalla dem — stormlöpningar avlupo fruktlöst. 'Du er og bliver en Latiner!' sade han. Därmed var domen fäld.⁵

Bondeidealiserings med rötter i 1700-talets fysiokratism och rousseauism hade Rydberg mött hos Thorild och i det tidigare 1800-talets götiska diktning, antingen denna nu bar Geijers, Tegnérs eller Almquists stämpel.⁶ Såväl De vandrande djäknarne som Fribytaren på Östersjön röjer oförtydbara bondesympatier. Den renhjärtade korpral Brandt kontrasterar fördelaktigt mot herremän som patron Brackander och länsman Spöqvist, ja, inger de båda djäknarna »en djupare vördnad, än om de sett hela Växiö konsistorium inträda»⁷; Ingridis på Tallmossen hederlige son ställs i medveten motsats till fribytaren Drake. Redan tidigt hade både Hedlund

⁸ H. T. 27/11 1871.

⁹ *Bjørnsons Brev*, utg. av H. Koht 2: 2, 1921, s. 278.

¹ Gerhard Gran, *Bjørnstierne Bjørnson*, 1916, s. 16 f.

² *Bjørnsons Brev* 2: 1, s. XX.

³ *Bjørnsons Brev* 2: 1, s. XXX. Jfr Thormøen, *a. a.*, s. 370 ff.

⁴ Brev från Bjørnson till S. A. Hedlund 25/10 och 30/10 1871. Gbg's Stadsbibl.

⁵ Oscar Wieselgren, *Viktor Rydberg och Sigfrid Wieselgren*, *Svenska Dagbladet* 25/4 1932.

⁶ Att även Grundtvig står bakom både götarnas och Almquists höga bondeuppskattning, har Greta Hedin visat i *Manhemsförbundet. Ett bidrag till göticismens och den yngre romantikens historia* 1928, s. 96. Ur *Manhemsförbundets* nionde grad citerar hon (s. 51): »Svenska folkets egentlighet är Bonden, han är fundamentet, marken».

⁷ s. 27, 3:dje uppl. Gustaf Fredén har i *Solen eller korset, Kristen humanism*, *Årsbok* 1948,

och Rydberg lärt känna de folkligt kulturella strävandena i Norge, den förre under studenttåget till Kristiania 1852, den senare under semestervandringen i Gudbrandsdalen sommaren 1858.⁸ Båda hade skänkt dem sitt gillande. Broschyren Huru kan Sverige bevara sin självständighet? 1859 tillägnades det svenska bondeståndet, »representant för ett ädelt folk», allmogen, den svenska frihetens och självständighetens försvarare genom tiderna.⁹ Under Ljungskilevistelsen 1866 bodde Rydberg på gården Funeshult. Dess ägare, bonden Hans Nilsson, fann han vara »mer aristokrat än de fleste».¹⁰ Även hans häftiga och spontana reaktion mot den brutala behandlingen av Pariskommunarderna på våren 1871 förtjänar nämnas i detta sammanhang.¹ Den vittnar nämligen om hans utpräglad demokratiska sinnelag, hans livliga sympatier för de breda lagren redan före bekantskapen med Bjørnson. Detta förklarar i sin mån hans snabba kapitulation inför norrmannens förkunnelse. Säkerligen ringde denna ännu i hans öron, då han skrev Lille Viggs äventyr. Det torde knappast vara någon tillfällighet, att norvagismen »pent» förts in som rimord i en av smådikterna i första versionen av julberättelsen.²

Det personliga umgänget med Bjørnson i slutet av 1871 har otvivelaktigt haft avgörande betydelse för Rydberg. Det har Sverker Ek framhållit redan i Göteborgs Högskolas studentkårs minnesskrift över Rydberg 1928.³ Rydbergs allmänt kulturella och politiska orientering blev efter Bjørnsons Göteborgsbesök i viss mån en annan än tidigare. Hans samarbete med lantmannapartiet skedde på våren 1872 inte längre ovilligt och halvhjärtat.⁴ Tvärtom korade han sig själv till den svenska odalmannaklassens ledare och uppfostrare. Hans önskan var uppenbarligen att i Sverige spela något av samma politiska roll som Bjørnson i Norge. Redan vid jultiden 1871 kunde han beräkna att med sina debattinlägg i Handelstidningen nå en vidgad krets av Sveriges bondebefolkning. Hedlund hade nämligen strax efter urtiman öppnat sin tidnings spalter för lantmannapartister som John Ericson och Arvid Posse.⁵ Och i sin prenumerationsanmälan den 19 december hade han sjungit den svenske bondens lov.⁶ Det bör ha ökat intresset för Handelstidningen bland Sveriges bönder.

Redan som redaktör för Örebro Tidning hade Hedlund börjat intressera sig för vad han i prenumerationsanmälan 1871 kallar »det rena svenska tungomålet». En tidningsman borde enligt hans mening skriva begripligt för den stora allmänheten.⁷ Även i Handelstidningen förekommer i

s. 69, fäst uppmärksamheten på att Tegnér bör ha varit preses för Växiö konsistorium vid den tidpunkt, då djäkarna tänks möta Brandt.

⁸ Lidén, *a. a.*, s. 63, 154.

⁹ *Skr.* 14, 1926, s. 266 ff.

¹⁰ *Brev* 1, s. 41.

¹ *Skr.* 14, 1926, s. 364 ff.

² Uppmärksammat av N. E. Bærendtz i *Viktor Rydberg och Bjørnstjerne Bjørnson, Edda* Bd 42, 1942, s. 20, not.

³ *Viktor Rydbergs lyriska diktning. Från Korsaren till Träsnittet i psalmboken*, s. 99 ff. Jfr Örjan Lindberger, *Prometeustanken hos Viktor Rydberg*, 1938, s. 191 ff.

⁴ Warburg, *a. a.* 2, s. 128.

⁵ Thermanius, *a. a.*, s. 429 (anm. till s. 8).

⁶ Ek i *Minnesskrift*, s. 100 not. — Hos Sveriges lantbefolkning skulle »gammal sed, enkelhet och allvar i liv och åskådning, gammal nordisk anda, ja det rena svenska tungomålet» ännu oförfalskade vara för handen. Hedlunds götiska svärmeri för bonden, hans under loppet av 1871 alltmer stigande sympatier för lantmannapartiet och hans unionsvänliga inställning har dessutom i 1871 års prenumerationsanmälan genom Bjørnsons mellankomst utkristalliserats till ett program för praktiskt politisk och kulturell svensk-norsk samverkan.

⁷ Pelle Holm, *Viktor Rydberg som språkrensare*, 1918, s. 16.

början av 1850-talet uttalanden i samma riktning. Mot en uppsats i August Sohlmans Nordisk Tidskrift 1852 med titeln Norges Folkliv anmärker Handelstidningsrecensenten i en not: »Vi beklaga att förf. i denna avhandling om 'folkspråket' själv begagnat så många utländska ord.»⁸ Och i en likaledes osignerad artikel i Handelstidningen 1853, rubricerad Några ord i fråga om språkets renhet och riktighet, ställs gentemot hovets och de högre klassernas svaghet för lånord upp inhemska folkliga ordbildningar som »stjärnkikeri» för observatorium och »bladpipa» för cigarr. Författaren lägger därjämte fram en rad av honom själv uppfunna utbytesord: »ordningsstadga» för reglemente, »granskningsmän» för revisorer, »skrifförare» för sekreterare och »räkenskapsförare» för kamrerare.⁹ Det förefaller sannolikt, att båda dessa artiklar flutit ur Hedlunds penna.

Även Rydberg var redan på 1850- och 1860-talen intresserad av språkvårdsfrågor.¹ På sommaren 1871 hade han börjat läsa isländska och sannolikt genom Hedlunds brorson Henrik stiftat bekantskap med den s. k. historiska skolans språkteorier.² Men först samvaron med Bjørnson vid dennes Göteborgsbesök utlöste hos honom ett klart formulerat puristiskt program. Det lades fram i artikeln Nordisk språkodling, en anmälan av Ivar Aasens Norsk Ordbog, fem dagar efter det Lille Viggs äventyr stått att läsa i Handelstidningen. I denna artikel opponerar Rydberg direkt mot den gamla latinbildningens ideal och hyllar representanter för puristiska strävanden på ömse sidor om Kölen: Aasen, Bjørnson, Ibsen och Kristofer Janson i Norge, Rydqvist och dennes meningsfränder i vårt land. Dessutom hembär han ett särskilt tack till generationer av svenska och norska bönder. Dessa har, säger han, »så troget skyddat vårt härliga språkary under århundradens hårda prövningar, likasom de också skyddat vår frihet och ära». Tendensen i artikeln är rent demokratisk och kan anses vara sammanfattad i satsen: »Vi böra upphöra att till uttryckssätt och tänkesätt vara två klasser, mer skilda än stånden voro det.»³ Det är i själva verket Bjørnsons teser under Göteborgssamtalen i annan dräkt.

*

Lille Viggs äventyr på julafton har, som nämnt, underrubriken Saga. Den står där inte utan skäl. »Unter einem Märchen verstehen wir seit Herder und den Brüdern Grimm eine mit dichterischer Phantasie entworfenene Erzählung besonders aus der Zauberwelt, eine nicht an die Bedingungen des wirklichen Lebens geknüpfte wunderbare Geschichte, die hoch und niedrig mit Vergnügen anhören, auch wenn sie diese unglücklich finden.»⁴ Det är Boltes och Polivkas definition i anmärkningarna till bröderna Grimms Kinder- und Hausmärchen. Den stämmer inte illa på Rydbergs julsaga. Stildrag ur folksagan har lånats in i Lille Viggs äventyr. Folksagans form är prosan. Men på mer eller mindre betydelsefulla

⁸ H. T. 29/10 1852.

⁹ H. T. 1/11 1853.

¹ Warburg, a. a. 1, s. 323 f., 2, s. 170; Holm, a. a., s. 16 ff.

² Warburg, a. a. 2, s. 162 ff.

³ H. T. 28/12 1871. Skr. 13, 1926, s. 466 ff. Aasens Ordbog gavs ut häftesvis 1871—73.

⁴ Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm Neubearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polivka unter Mitwirkung von Elisabeth Kutzer und Bernhard Heller, Bd 4, 1930, s. 4. (Zur Geschichte der Märchen 1—8.)

ställen finner vi ofta i folksagorna rimverser inströdda. Sådana möter t. ex. i sagan om Snövit och dvärgarna. I den konverserar ju den elaka styvmodern med sin trollspegel på vers. Vissa repliker mellan vätten och en del andra mystiska naturväsen i Lille Viggs äventyr har versifierats. Eljest är den rydbergska julsagans form liksom folksagans prosan. Att sedan Rydbergs prosa inte kan mäta sig med folksagornas eller de bjørnsonska allmogeskildringarnas i spontan enkelhet och folklighet, är en annan historia. Så t. ex. genomför Rydberg i sin julsaga inte som Bjørnson i allmogeskildringarna s. k. lös verbsammansättning konsekvent. Han kan visserligen skriva »färdas förbi», »tåga fram», »smälta bort», »ligga kvar», »stiga ur». Men nästan lika ofta möter uttryck som »vätten framtog varje-handa saker», »framlämnade gåvorna», »framräckte» ordenstjärnan, ett regemente »framtagade», »tidningsblad nedhängde». Bl. a. därför blir Rydbergs prosastil inte så ledig, livlig och åskådlig som Bjørnsons.⁵ Det är heller inte tu tal om att Rydbergs medvetna strävan efter att åstadkomma »ren» svenska verkat hämmande, gjort hans språk krystat och stilen onyanserad.

Någon ultraradikal språkrensare är Rydberg ännu inte i första versionen av sin julsaga. Vigg får ännu »dansa» på golvet i stugan, och »kanoner» från leksaksskeppen och leksaksfästningen får ännu avlossa sina skott. Men »passande» har i manuskriptet ändrats till »lagom», »obemärkt» till »omärkt», »grönaktigt» till »grönt», »soldatgevär» till »soldatbössa» — vad nu det skall tjäna till — »broscher» till »bröstrålar» och »marscherade» till »tågade». Vigg får »skåda» (= beskåda, betrakta) sina nya läderskor; vättens hästar »flugo» över heden, deras silverbjällror »klungo»; stenarna i sagans leksakskvarn »molo krigsmän», och orden slätt, stuga, kista, julgåva, stjärna och padda har åsatts feminint genus. Härvid har uppenbarligen den historiska skolans språkteorier tjänat som ledning.

Av allt att döma har Bjørnsons demokratiska förkunnelse givit Rydberg impulsen att i folksagans form berätta sin julhistoria. Den har också kommit honom att redan i sin julsagas första version sträva efter att nå fram till vad han menade vara enkla och folkliga ord, ordformer och uttryck. Det mest iögonenfallande stildraget är eljest den ymnigt förekommande polysynden.

*

Folklig är också julsagans mytologi. I Lille Viggs äventyr uppträder inte bara julvätten utan också den artige Snok Ringelstjärt, välvilliga hustomtar, en beskäftig lyktgubbe och dvärgar och tussar i tjänst hos bergets mäktige konung. Det förefaller sannolikt, att också här Bjørnsons grundtvigianska evangelium verkat stimulerande och förlösande på Rydbergs fantasi. Bjørnsons förkunnelse om bonden som det verkliga folket tycks inte bara ha föranlett Rydberg att välja folksagans form för sin julberättelse och söka förenkla sin prosastil. Den tycks också hos honom ha väckt en alltsedan ungdomen slumrande lust att skapa diktverk av nordiskt folklig karaktär till nytt liv.

Med det börjande 1800-talet vaknade i vårt land liksom i övriga germanska länder ett starkt intresse för folklore. I Minnes-runor leker den

⁵ Jfr D. A. Seip, *Stilen i Bjørnsons bondefortellinger*, *Edda* Bd 5, 1916, s. 1 ff.

lille gossen Atterbom på morgonen med »ängdens vättar». På kvällen hör han näcken slå sin harpa i ån och ser i almhagen eldsken förråda skatter, gömda sedan hedenhös. Och i nattens drömmar skrider för hans inre öga resar ut till kamp på slätten. Dvärgar skrattar

ur smidjorna vid foten av de salar,
där kring sin röda skatt i evig midnatt
vid bergkristallens tusen lampor malmens
urgamla förstar slummertyngda sutto.

Den dikten hörde säkerligen liksom Stagnelius' Näcken och Geijers Den lille kolargossen för Rydberg med till »livets morgonrodnads poesi» i hans »barndoms underland».

Rydbergs intresse för svensk folklöre är av gammalt datum. Som skolpojke hade han på ferierna konditionerat i trakten runt Jönköping, hos en inspektor Almark på Taberg och hos komminister J. E. Lagergren i Lekeryd.⁶ I De vandrande djäknarne 1856 kan vi finna, vad kontakten med den småländska lantbefolkningen betytt för honom:

— masugnsfolket dukade upp . . . trovärdiga berättelser om skogsjungfrur, bergtroll, näckar, tomtegubbar och mera sådant. Pelle Larsson påstod, att han mången mörk höstnatt, då han setat vid kolmilan och lyssnat till vindens tjut i skogen, sett skogsjungfrun med högtidliga steg vandra förbi; och en annan av arbetarne, som förut varit bergsprängare vid Taberg, visste att berätta om Tabergsgumman och hennes slott djupt inne i bergets sköte.⁷

Också på vandringarna till och från Växiö under gymnasieåren har Rydberg varit i tillfälle att göra folkloristiska iakttagelser. I juläventyret 1856 ger han en interiör från en småländsk gästgivargård på julafton:

— en trevlig brasa flammade i den stora spiseln, och på det med en vit duk täckta bordet stod bredvid barnens julhögar ett tregrenat, präktigt brinnande ljus för att erinra om den heliga treenigheten. Husfadern själv satt i kretsen av sina anhöriga . . . med glasögonen på näsan, läsande ur psalmboken fröjdesången över Kristi födelse. Så börjar julfesten i skogsbygden.

Rydbergs första utförliga beskrivning av tomtar och deras verksamhet föreligger i skämttidningen Tomtebissen. Den gavs ut i Göteborg 1857. I tidningens första nummer får tomtebissarna Nisse och Puck själva göra reda för sig.⁸ Tomtar skildras där å ena sidan som de fattigas och betrycktas hjälpare, å andra sidan som moralens väktare, som ivriga bekämpare av religiöst och politiskt baksträveri. Det heter där bl. a.:

— om en resande vid midnattstiden händelsevis far förbi ett ensligt torp i skogen och hör dova, täta slag genljuda från logen, då anar han nog, vilka de äro, som svänga slagan.

Sådana slagtröskande små nissar träffar Vigg på under sin julaftonsfärd just i en loge inne i mörka skogen. De är direkt skurna ur Tomtebissens prenumerationsanmälan.

⁶ Axel Forsström, *Viktor Rydbergs barndom och skolor i Jönköping och Växiö i Minneskrift*, 1928, s. 28 f., 63. Lagergren är bekant som en framstående samlare av Smålandiana. Kungl. Bibliotekets lagergrenska samling omfattar enligt benäget lämnad uppgift en svit på inte mindre än femton volymer.

⁷ s. 20, 3:dje uppl.

⁸ För attributionen se Warburg, *a. a.* 1, s. 190.

Men de båda kumpanerna Nisse och Puck sysslar mindre med att tröska åt fattiga torpare än med att »lugga falska politici, fega rådgivare, så att hårtestarne flyga...». De blir fullfjädrade politiska och religiösa radikaler. Varje nummer av Tomtebissen är en politisk-religiös pamflett. Tomtar av den kvaliteten är helt okända i den folkloristiska litteraturen. Men dylika tomtar var 1857 därför inte alldeles obekanta för litterärt bildad svensk publik. Den hade mött tomtebissar, radikala som Nisse och Puck, redan i Orvar Odds *Min fattiga sångmö* 1844. Låt oss höra en av Sturzenbeckers under jorden verksamma tomtar tala!

— Ty dömd är byggningen likväl att falla,
allenast snällt dess grundval här vi knacka,
och verka uti samma riktning alla.

När så vi hunnit allting undanhacka,
att på en valvsten blott det hela trycker,
sin konst de vise skola lagom tacka.

Ett slag! i djupet det alltsammans rycker,
och herrskapet med ängsliga fasoner
skall bråttom få att klättra ner, jag tycker!

Det är dock skada uppå guldgaloner.⁹

Redan hos Orvar Odd möter vi alltså tomtar i full färd med att underminera det bestående samhället, tilldelade en uppgift, analog med Nisses och Pucks i Tomtebissen. Väthen i Lille Viggs äventyr är inte på långt när så rabulistisk som sina fränder och föregångare hos Orvar Odd eller i det göteborgska skämtbladet. I jämförelse med dem verkar han tvärtom rentav försynt, ibland t. o. m. en smula hycklande. Men han har ändå en hel del beska piller att servera vissa kretsar i 1870-talets svenska samhälle.

Egentligen är det en ganska unik figur Rydberg med sina julvätte har fört in i den svenska skönlitteraturen, ett mytiskt väsen av högre dignitet än den nordiska folktrons tomtar i allmänhet. Han är inte klädd i tomtars vanliga enkla dräkt, röd toppluva och grå vadmalströja, utan i skinn från topp till tå. Pälsmössa och bälgvantar hör till hans utrustning. Han har en snugga i mungipan och åker släde efter fyrspann med klingande silverbjällror. Han är lika mycket ute för att inspektera som för att dela ut julklappar. Mystiska husväktare, tomtorm och hustomtar, rapporterar för honom vad som hänt under året i bondgårdarna. Och själv har han att som tomtarna till traktens bergkung lämna upplysningar om det moraliska tillståndet bland människorna inom sitt inspektionsområde.

Det står utan vidare klart, att Rydbergs vätte utgör en variant av S:t Nikolaus, den gåvoutdelande barnavännen, anfadern till våra dagars från anglosachsiskt håll importerade fryntlige och bomullsskäggige jultomte. Vättens släktskap med tyskarnas »Pelznickel» är otvetydig. Under medeltiden var denna figur följeslagare till den helige Nikolaus. Men han var fruktad av barnen för sitt långa, mörka skägg, sina klumpiga stövlar, sin svarta päls, sin kapuschong eller pälsmössa, sin tunga käpp eller kvast och framför allt för säcken. I den hotade han nämligen att stoppa ner de elaka och olydiga. Med reformationen försvann det katolska helgonet

⁹ Dikten Tomtarna trycktes första gången i *Snösippan* 1841. Jfr Erik Hj. Linder, *Min fattiga sångmö*, *Edda* Bd 42, 1942, s. 247.

ur de evangeliska tyska staterna. Helgonfesten sögs upp i det protestantiska julfirandet. Då övertog »Pelznickel» desslikes rollen av barnavän och gåvoutdelare. 1800-talets tyska folkminnesforskare med Jakob Grimm i spetsen satte honom gemenligen i förbindelse med den germanska mytologin. Vissa av dem identifierade honom gärna med Wotan.¹ Det långa skägget föranledde förmodligen sammanställningen.

Rydbergs vätte är lika litet som den moderna jultomten² någon skräckfigur, fast han själv inte är fullt så övertygad som Vigg om att han är odelat snäll. Hans skägg är visserligen långt, men färgen på det liknar mossans på taket till mor Gertruds stuga. Han har varken käpp, kvast eller säck med sig utan pipa i mungipan, piska för fyrspannet i handen och en kista med julklappar i släden. Men han är skrudad i såväl skinn-dräkt som luden mössa. (Denna klädsel är i varje fall inte enbart betingad av Nordens kyliga vinterklimat. Vigg är tunnklädd. Men en rökpuff ur vättens pipa får honom att genast känna sig varm.) Redan i julsagens andra version sägs tydligt ut, att vättan är befryndad med de nordiska asarna. Överraskande nog ordnas han liksom sagans tomtar in under bergkungen. Men ännu djärvare kombinationer skulle en gång författaren till Undersökningar i germanisk mytologi komma att presteras.

Inte mindre säregen, fast genuint svensk till ursprunget, är tomtormen Snok Ringelstjärt. Han böjer sitt huvud till artig hälsning, då vättens fyrspann stannar utanför den ladugård han bor under. Om snoken som beskyddare av hus och hem kunde Rydberg läsa i sista delen av Gunnar Hyltén-Cavallius' märkliga etnografiska verk Wärend och Wirdarne.³ Men kanske kände han till snoken i den funktionen redan från sin informatorstid hos den flitige upptecknaren av Smålandiana komminister Lagergren eller från sitt umgänge med småländsk allmoge.

Atterboms Minnes-runor berättar om skrattande dvärgar i tjänst hos malmens urgamla furstar. Dessa furstar sitter i salar, svagt upplysta av bergkristallers tusen lampor. Under sommarvistelsen hos inspektor Almark hade Rydberg, att döma av De vandrande djäknarne, fått sig till livs en historia om Tabergsgummans slott »djupt inne i bergets sköte». Under vandringen i Norge sommaren 1858 tecknade han upp en folksägen: Thorsten renjägare och jättedottern. Den fagra jättedottern räddar den unge bondpojken in i ett berg undan en fruktansvärd snöstorm. Denne förälskar sig i och gifter sig med henne och blir traktens rikaste man. Det är i korthet innehållet i sägnen.⁴ I folkvisan Den bergtagna möter, som bekant, ordet »bergakung».⁵ Den första samlingen av Asbjørnsens Norske Huldreeventyr og Folkesagn innehåller bl. a. en drastisk sägen om hur en gammal kvinna en gång skulle ha förlöst »Egebergkongens» gemål inne i en bergssal.⁶ Ibsens Peer Gynt lockas av skogens grönklädda kvinna in i

¹ K. Meisen, *Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande. Eine kultgeographisch-volkskundliche Untersuchung*, 1931, s. 468 ff., 3 f.

² Jfr för jultomteföreställningarnas utveckling i vårt land Hilding Celander, *Litet om jultomten och hans historia*, *H. T:s julnummer* 1924, och Sigfrid Svensson, *Jultomten, Nordiska museets Handlingar* 15, 1942.

³ 2, 1868, s. XXXIII.

⁴ *H. T.* 18/11 1858. Jfr Warburg, *a. a.* 1, s. 335 f.

⁵ »Statt upp, du höga bergakung, drag läsen ifrå!» Rydberg använder i sin julsaga de norvagerande formerna »bergkung», »bergkonung».

⁶ 1, 1845, s. 16 f.

Dovrekungens imponanta hall och upplever där med »hoftrolle, tomtgubber och haugmænd» ett av sina mest burleska och fantastiska äventyr. Hyltén-Cavallius åter betonar i sitt nyssnämnda arbete, att jättar, fastän bergfolk, inte bör förblandas med bergtroll. Han talar om, att jättarnas boningar i bergen enligt folktron bestod av stora grottor. Och han återger en sägen om hur en dräng en gång hade fått se en jätteflicka stå utanför ett berg och borsta sitt hår.⁷ Men han framhåller också, att jättevarelserna liksom andra mystiska naturväsen skulle hysa en brinnande längtan efter förlösning:

— Men hos dem alla, evad och evar de äro, lever hoppet om en förlösning på *dome*-dagen, och de längta till denna dag, som en gång skall bliva deras befrielse.⁸

Det förefaller inte orimligt, att dylika uppgifter, hörda eller lästa, kan ha satt Rydbergs fantasi i rörelse och inspirerat honom till skildringen av Viggs upplevelse i bergkungens sal.

Rydbergs julsaga rymmer ett par ordspråksliknande vändningar. Vätten försäkrar inför Vigg, att »En karl står vid sitt ord och en gumma vid sin påse». Och de båda tröskande tomtarna lämnar en versifierad motivering för sin arbetsiver på själva julafton:

»Såden strid,
Kakan rund,
Varje tid,
Varje stund
Har guld i mund.»

Rydbergs intresse för ordspråk kan följas tillbaka till Norgevandringen 1858. I en artikel från denna vandring ställs sagor, gåtor och ordspråk upp mot Svebilii långkatekes. Det heter däri:

— de korta tänkespråken trängde djupt som kraftiga svärdshugg och innehöllo mer levnadsvisdom än långa böcker.⁹

Samma år, som Wärend och Wirdarne förelåg komplett, alltså 1868, publicerade Artur Hazelius *Fosterländsk läsning för barn och ungdom*.¹ Där presenteras vid sidan av sägner om jättar, troll och tomtar bl. a. folkvisan *Den bergtagna* efter Geijer-Afzelius och ett flertal svenska gåtor och ordspråk. Törhända har detta arbete i sin mån bidragit till att hålla Rydbergs folkloristiska intresse vid makt. Förvisso önskade han sin julsaga uppfattad som »fosterländsk läsning». Hazelius' läsebok åter förefaller vara upplagd direkt efter mönstret av Svend Grundtvigs *Gamle danske Minder i Folkemunde*.² Kanske var detta verks båda första delar redan 1858 Rydberg bekanta.

Hur det nu må förhålla sig med den saken, må lämnas därhän. Först Bjørnsons entusiastiska förkunnelse av en stundande nordisk renässans tycks i varje fall ha givit Rydberg den definitiva impulsen till en självständig diktning med motiv ur levande nordisk folketro och fornnordisk

⁷ 1, 1863, s. 28; 2, s. 161; 1, s. 31.

⁸ *A. a.* 1, s. 244.

⁹ Warburg, *a. a.* 1, s. 334.

¹ Jfr Böök, *Artur Hazelius*, 1923, s. 179 ff.

² Den fullständiga titeln lyder: *Gamle danske Minder i Folkemunde: Folkeeventyr, Folkeviser, Folkesagn og andre Rester af Fortidens Diktning og Tro, som de endnu leve i det danske Folks Erindring, samlede og udgivne af Svend Grundtvig*, 1—3, 1854—61.

myt. Denna diktning inleddes med Lille Viggs äventyr och fick sin grandiosa avslutning i Den nya Grottesången.³

*

Då vännen med Vigg i släden första gången hejdar sitt fyrspann, hälsas han av tomtormen Snok Ringelstjärt. Vännen frågar om förhållandena på gården denne har satts att vaka över:

»Snok, Snok Ringelstjärt,
vad är detta huset värt?»

Han får till svar:

»Fliten bor,
Här som gäst —
Tre kor
Och en häst.»

»Det var icke mycket», sade julvännen, »men det kan bli mer, då man och hustru bägge äro flitiga och ordentliga. De började för några år sedan med två tomma händer och ha sina gamla föräldrar att hjälpa. Nå, hur sköta de korna och hästen?»

Tomtormen svarade:

»Juvret stint och stävan full,
Pålle är vid bästa hull.»

»Nå, vad tycker du om barnen i gården?» sporde den frågvisse julvännen och drog en rök ur pipan.

Tomtormen svarade:

»Vacker flicka, hurtig pilt,
Pojkens kynne litet vilt,
Flickans lynne ljuvt och milt.»

»Då skola de ha julklappar», sade vännen.

Den hemtrevliga interiören från den småländska gästgivargården i julberättelsen 1856 förs nu, en smula förenklad, över i Lille Viggs äventyr. Vännen och hans lille följeslagare smyger in i stugan:

— Där inne sutto farfar och farmor, far och mor och barnen vid den sprakande och flammande härden, och far läste högt ur bibeln om Jesusbarnet.

Husfadern i julberättelsen 1856 läste ur en psalmbok fröjdesången över Kristi födelse. 1871 överlämnas en psalmbok som julklapp till flickan på gården. Och hennes uppenbarligen yngre bror begåvas av julvännen bl. a. med en abcbok.

Denna skildring bör ställas samman med skildringen av vännens nästa uppehåll. Vännen har råkat på de outtröttligt tröskande tomtenissarna. De besvarar den givna frågan om gårdens skötsel och husbondfolkets karaktär med orden:

»Fromt och rent,
Fint och pent,
Karlakraftigt, kvinnolent,
Sällan för bittida, aldrig för sent.»

³ Jfr beträffande den omdebatterade dateringen av dikten Skogsrået Ek i *Minnesskrift*, s. 104 ff., Svanberg i *Sammlaren* 1937, h. 1, s. 87 ff., och Ek, *Möten med Runeberg, Rydberg och Frödning*, 1949, s. 253 f. (not till s. 130). Eks datering förefaller trots Svanbergs invändningar stå orubbad.

När det på denna bondgård kommer till julklappsutdelningen, skriver Rydberg:

— Jag hinner ej omtala allt vad de fingo, men far fick en soldatbössa, ty, sade vännen, sådana karlar som han skydda bäst sitt land mot fiendehand.

Den svenska bondebefolkningen blir i Lille Viggs äventyr, då den är som bäst, bärare av gammal nordisk sed och äkta kristen fromhet. Hos den trivs fliten, enkelheten och förnöjsamheten. Hos den har familjelivet och föräldravörnaden sin fasta förankring. Hos männen bor kraft och försvarsvilja, hos kvinnorna ömhet och moderlighet, hos pojarna käckhet och hos flickorna vekhet. Här återfinns tvivelsutan flera av de väsentligaste komponenterna i De vandrande djäknarnes karakteristik av svensk allmoge. Det är heller inte svårt att konstatera, att också Hedlunds program för de germanska folken från mars 1871 om »allmän» bildning (abc-boken), folkbeväpning (soldatbössan) och familjelivets ocränkbarhet (hemidyllen) här går igen. Detta hindrar inte, att läsaren här även tycker sig förnimma ett eko av kvinno- och barnskildringarna i Björnsons bondenoveller.

Helt utan skugga är dock inte Rydbergs teckning av Sveriges allmoge. Inne i skogen stöter vännen under sin färd på en butter nisse. Denne är på väg att söka annat hemvist. På vättens fråga varför svarar han:

»Far plär snaska
Ur en flaska,
Mor är en slaska,
Barnen är stygga
Och aldrig snygga.»

Den sure nissen vänder på vättens uppmaning trots allt tillbaka till sitt gamla hem. Där skall han stanna på prov. Men några julklappar kunde vännen inte dela ut i det hemmet.

Rydberg visste av erfarenhet på mycket nära håll, vilken ödeläggande inverkan spritmissbruk kunde ha på ett svenskt hem.⁴ I sin självvalda roll av folkupfostrare riktar han här till den svenska odalmannaklassen ett varningens ord.

*

Vätten fortsatte emellertid med Vigg i sin släde och kom närmast till en herremans hus. Där hälsade honom inte som tidigare några hemtrevnadens väktare. Därför fanns där heller ingenting av trivseln i de enkla bondstugorna. Alla verkade uttråkade, från betjänarna i stora trappan till herrskapet inne i våningen. Rydberg skriver:

— Vätten stoppade en fruktkärne i Viggs tröjficka. Då blev Vigg osynlig för andras ögon. Och så gingo de upp för den stora trappan, där betjänter stodo och gäspade, och så kommo de in i ett det grannaste rum med ljuskrona i taket, där nådig frun och fröknarne sutto och gäspade, och där herremannen satt och läste i en huvudstadstidning om konungens rådgivares omätliga förtjänster, och även herremannen gäspade.

Rimligtvis borde också ett hem av sådant slag ha blivit utan julklappar. Men sagan har nu en gång sin egen logik.

Hemmet var i hög grad förfranskat. Julklapparna kallades julpresenter.

⁴ Forsström i *Minnesskrift*, s. 20 ff. Enligt *De vandrande djäknarne* skulle den svenske bonden kännetecknas av sann aristokratism, »där icke brännvinsuperi, nöd och en rå och fördärvad herreklass' olater smittat folket» (s. 106).

Det ordet begrep inte Vigg. Därför frågade han vännen om innebörden i det. »Det är vad svenskt folk kallar gåvor», upplyste vännen, »men en del herrskapsfolk, synnerligast halvherrskap, ser du, talar icke svenska utan rotväliska.» Julgåvorna i herremannens hus utgjordes alla av lyxartiklar. Särskilt fångades Viggs uppmärksamhet av en del underliga saker. Vännen kallade dem fiskredskap. Det var chignoner och lösflätor och en kunglig orden med inskriptionen: »Jag är en utmärkt medborgare.» Alla gåvor blev mottagna kallt och likgiltigt utom den kungliga orden. Den lämnade vännen fram med en djup bugning, anletsdragen, lagda i de löjligaste veck, och en harang, späckad med franska lånord. Han kunde förstå sig:

»Hans Majestät, vår nådigaste konung, som observerat edra stora meriter, har behagat soulagera er för edra soïn'er om nationens prosperitet med denna ordenskraschan.»

Också herremannen bugade och talade därjämte om kungens »grace» och sin egen ovärdighet. Därefter gick han in i ett annat rum, fäste ordenskraschanen på bröstet, ställde sig framför en spegel och gjorde i barnslig förtjusning vad hans döttrar kallade ett battement. Så sade han till sig själv: »Nu har jag nått mitt levnadsmål; sådant får man, när man är ett snällt barn.» Och vännen kunde för Vigg bara bekräfta, att så verkligen var fallet. Ett barn utan oskuld kunde han ha tillagt.

Herreklassfamiljen ter sig, sådan den tecknas i julsagan, ytlig i sina intressen, lättjefull och flärdfull i sin livsföring och liksom hovkretsarna höggradigt osvensk i sina språkvanor. Traditionellt götiska och liberala element har förenats i den hårda domen över svensk herreklass: götiska i kritiken av lyxbegäret och böjelsen för utländska ord, liberala i satiren av ordensväsendet och av kryperiet för överheten. Dessa element har tydligen alla ställts in under den björnsonska tesen vid Göteborgsbesöket: »Herremannen skall varda bonde.» Men Rydberg kan dessutom ha haft en annan avsikt med sin karikatyr. Lantmannapartiet hade övertagit bondeståndets mindervärdeskänslor gentemot övriga samhällsklasser i riksdagen.⁵ Törhända ville han med sin herreklasskildring befria bönderna från deras underlägsenhetskänslor. Det är också värt att anteckna, att han i detta sammanhang passar på tillfället att ge sina politiska motståndare i Stockholmspressen en gliring. Herremannen befinns ju vid vättens och Viggs inträde sysselsatt med att i en huvudstadstidning — manuskriptet har ursprungligen »Stockholmstidning» — läsa om »konungens rådgivares omätliga förtjänster».

Om vådan av modet att bära chignoner skriver Rydberg i en Ett och annat — artikel 1869: »Man erfar vidare, att sedan chignonerna kommit i bruk, ha fallen av hjärnfeber bland damerna ökat med 72 ³/₄ procent. Fåfängan straffas.»⁶ Och redan i De vandrande djäknarne hade han lyckat med ordensväsendet. Trots ivriga bemödanden lyckas inte novelens Brackander vigilera sig till en nordstjärneorden utan får nöja sig med vasatrissan.⁷ Enligt Warburg lär Handelstidningen under en följd av år på Rydbergs initiativ ha infört ordensutnämningar under rubriken »Blandade ämnen». I Lille Viggs äventyr betecknas en ordensdekoration som

⁵ Thernænius, *a. a.*, s. 207 f.

⁶ *H. T.* 19/10 1869. En förteckning över Rydbergs Ett och annat-artiklar lämnas av Warburg i *a. a.* 2, s. 199 ff.

⁷ *A. a.*, s. 139, 3: dje uppl.

»fiskredskap», i en artikel om Ollivier och ordensväsendet 1870 som »rokogogrannlåt».⁸ Rokotiden var för Rydberg en tid av sedligt och politiskt förfall. Över dess ledande samhällsskikt bröt den stora franska revolutionen in som en rensande vind och berättigad straffdom. Med revolutionen segrade de klassiska idealen, »hellenismen framträdde öppet på arenan», som det heter i Den siste athenarens företal. Frankrike blev republik. Orderna sopades bort. Liksom de flesta bland sina liberala samtida var Rydberg i själ och hjärta republikan. Därför var honom kungliga eller kejsriska nådevedermålen som ordnar i grunden förhatliga. Republikanismen kunde i hans ungdom glimta fram i de mest oväntade sammanhang. Men ännu så sent som 1866 kan han i ett brev till Hedlund efter ett besök på Dramatiska teatern skriva:

— På dramatiska teatern har jag sett Sardous sedeskildring »Familjen Benoiton», där Fredriksson var mycket bra och Svante Hedin skräpelig. Stycket med sina många goda pointer var dock långtrådigt. Konungen bevistade spektaklet och skrattade gott åt Fredriksson. Bildt satt vid hans sida, och fick jag sålunda tillfälle att se en hovmannafysionomi i Majestätets omedelbara närhet och förvåna mig över en människas förmåga att lägga sitt anlete i underdåniga rynkor. Min känsla var: Tvy tusan! och: leve republiken!⁹

Det verkar, som om friherre Bildts underdåniga ansiktsrynkingar skulle ha lånats över till Rydbergs vätte, då han lämnar fram ordenskraschanen från konungen till herremannen.

*

Från herremannens hus beger sig vännen till kungens slott. Den lille prinsen skall få julgåvor. De överträffar allt annat Vigg sett:

— På en stor silverplåt stodo tusentals soldater till häst och fot. När man drog på en vev, skyldrade soldaterna och svängde än till höger, än till vänster, och hästarne stegrade sig och ryttarne höggo med svärderna. På en annan silverplåt, som föreställde havet, sågos skepp med kanoner, och när man drog på veven, sköto kanonerna mot en fästning, och fästningen med sina kanoner svarade.

Rydberg har här i sin julsaga arbetat in en Ett och annat-artikel, Auktion på den kejsriska kvarlåtenskapen i Tuilerierna. Den bygger på uppgifter av en engelsk korrespondent. Om den lille prins Napoleons leksaker och undervisningsmateriel läser vi där:

— Leksakerna och skolattiraljen voro i allmänhet väl bevarade. Till den senare hörde mycken åskådningsmateriel, bland annat miniatyrfästningar efter Vaubans och Cohorns systemer, med »mänverk» och »halvmänverk», vallgravar och konteskarper, samt »positioner», bestående av skogar, klippor och floder, därjämte ett helt artilleri av belägringskanoner och en väldig mängd tennsoldater, som medelst vev kunde verkställa rörelser i slutet och spridd ordning. Vidare sågos i samlingen planer av lägren vid Chalons och Luneville med mikroskopiska tält och uppställda på mournelonplatåen; fästningen vid Cherbourg med ett glashav, på vilket krigsskepp manövrerade.¹⁰

⁸ Warburg, *a. a.* 2, s. 542.

⁹ Brev från Viktor Rydberg till S. A. Hedlund 27/11 1866, Gbgs Stadsbibl. Jfr *Brev* 1, s. 53, Havermans ed., där bl. a. namnet Bildt förkortats till B.

¹⁰ *H. T.* 31/10 1871. Läroverksadjunkt Axel Swärd, Göteborg, har haft vänligheten att visa mig på denna artikel. — Av ordvalet i den torde med önskvärd tydlighet framgå, att Rydberg inte före Björnsons Göteborgsbesök lade någon språkrengningsiver i dagen. Jfr Svanbergs framställning i *Samlaren* 1937, h. 1, s. 86, vari norrmannens betydelse för Rydbergs puristiska strävanden bagatelliseras, med Holms i *a. a.*, s. 22 ff., där första tecknet på radikal purism hos Rydberg konstateras i *H. T.*-uppsatsen *Färgernas och färgsinnets historia* 14/12 1871.

Men den rydbergske sagoprinsen får också en tredje silverplåt. Till den finns ingen motsvarighet i Ett och annat-artikeln. Den plåten är störst och märkligast. Beskrivningen av uppsättningen på den är också synnerligen utförlig:

— Där såg man längst till höger konungen på sin tron. Framför honom stodo hans rådgivare. Framför dem åter stodo några trumpetare, från vilkas trumpetertidningsblad nedhängde. Närmast dem stod en kvarn, och på den andra sidan om kvarnen sågos oräkneliga människor, som alla arbetade: skomakare och skräddare, smeder, vävare och skördemän, och man såg deras hustrur och barn, och hustrurna dukade bord och barnen åto. Men när man drog på en vev, ropade konungen på tronen: »jag vill ha flera soldater, flera soldater», och han gav sina rådgivare en spark i ryggen, och de i sin ordning sparkade trumpetarne i ryggen, och dessa skreko då i sina trumpet: »kejsaren i Månen vill anfälla oss», och när folket hörde det, sprungo skördemännen med sina kärvar, vävarne med sina vävar, smederna med sina järn, skräddarne med sina kläder, skomakarne med sina skodon till kvarnen och kastade allt under kvarnstenarne, och desse, för att tala gammal god svenska, molo krigsmän av allt detta, och regemente efter regemente tågade fram ur kvarnen och skyldrade gevär för kungen, som nickade med nedlåtande nåd. Men han var ändå icke nöjd, utan ropade: »mer soldater!» och trumpetarne, sedan de fått en ny spark av de ånyo sparkade rådgivarne, skreko i sina trumpet: »kejsaren i Månen bryter upp i spetsen för sin här!» och nu togo kvinnorna maten från bordet, ja ryckte brödet ur barnens mun och kastade i kvarnen, och då framtågade ännu ett regemente och skyldrade gevär för konungen.

Här dyker för första gången i Rydbergs produktion kvarnsymbolen upp. Sannolikt har här någon folklig myt föresvävat Rydberg, en förvandlingsmyt i stil med myten bakom den dalmålning Karlfeldt beskrivit i dikten Den underbara kvarnen. Den folkloristiska litteraturen överflödar av berättelser om underkvarnar, som på befallning av ägaren mal, vad denne begär.¹ Julsagens kvarn malde, står det i en struken manuskripttrad, »nöd, jämmer och elände» för de arbetande och betungade. Det skulle dröja många år, innan den symbolen i annat sammanhang blev aktuell för Rydberg. Det skedde i det svenska 1800-talets mäktigaste indignationsdikt jämte Tegnér's Svea — i Den nya Grottesången.

Silverplåtens marionettkung trakterar sina rådgivare med sparkar i ryggen. Rådgivarna sparkar i sin tur de med trumpet utrustade tidningsmännen. Tidningsmännen åter följer slaviskt konungens och hans rådgivares direktiv. Här brännmärks de svenska krigs- och rustningshetsarna under den fransk-tyska uppgörelsen 1870—71, i första rummet Karl XV. Hade Rydberg i den regeringstroga pressen utsatts för hårdhänt kritik, ger han här igen sju för tu. Hans harm och förbittring över vad han uppfattade som bristande kurage och krypande servilitet inför kung och regering har urladdat sig i en temperamentsfull politisk allegori. Läsaren av den kommer osökt att tänka på 1700-talsmästaren i genren, författaren till Gullivers resor.

Vätten stannade inte länge i det kungliga slottet. Han förklarade för Vigg, att han inte tyckte om hovluften. Inte heller Viktor Rydberg gjorde det. Hans personliga bekantskap och samvaro med Karl XV en vårdag 1870² hade ingenting ändrat i det avseendet.

*

¹ H. Gering, *Grottasången* (Eine Probe aus dem Eddakommentar), *Festschrift Eugen Mogk zum 70. Geburtstag*, 1924, s. 37.

² Warburg, *a. a.* 2, s. 106 ff.

Vigg är i julsagens början tecknad som en frisk och hurtig »svensk gosse», en folksagens Sven Orädd i ny upplaga. Han ägnade sig, som Rydberg önskade, att svensk ungdom skulle göra, åt krigiska lekar. Vännen hälsar honom som »hedens stoltaste kämpe, den tappre hjälten, som nyss fått på sig sina första par byxor». Samtidigt visar han sig vara en ganska ovanlig pojke. Han tänker inte bara på sig själv en sådan dag som julafton utan också på traktens sparvar. De måste vistas ute i vinterkylan och led kanske brist på föda. Han har alltså utrustats med ett för Rydberg synnerligen karakteristiskt drag, en nästan rörande omtanke om djur.³ Men sedan han fått se prinsens fina leksaker och därefter fått reda på att han själv skulle begåvas med enbart ett par tarvliga, tjocka ullgarnstrumpor, greps han av avund. Färden med tomten gick vidare under tystnad.

De båda resenärerna anländer, uppvaktade av en fjäskande lyktgubbe, till fjällkungens⁴ höga, lodrätt stupande berg. Sedan bergväggen efter vättens knackning öppnat sig, tvingas de göra en besvärlig vandring i ett mörker, där endast huggormars och giftpaddors glödande ögon sprider ljus. Liksom folksagens oförskräckte yngling blir verkligt rädd, först när han vaknar med sprattlande fiskar i sin säng⁵, så grips den hittills oförfärad Vigg av fruktan för vad han givit sig in på, först när han ser de otäcka djuren i bergets inre.

Äntligen når de båda vandrarna fram till en stor sal i berget. Den är inredd i stil med malmfursteinteriören i Atterboms Minnes-runor, upplyst av grinande dvärgar med facklor. Dessas sken bryter sig i alla regnbågens färger mot väggarnas bergkristaller. I salen sitter bergkungen på sin guldtron och på en lägre tron vid hans sida dottern, klädd i silverskir, skön men dödsblek och sorgbunden. Mitt i salen hänger en ofantlig våg. Den sköts av bergtussar — manuskriptet har också här från början »dvärgar».⁶ De lägger gyllene vikter i ena vågskålen, paddor och ormar i den andra, allt under det att en skara tomtébissar inför bergkungen avlägger rapport om vad traktens människor tänkt, sagt och gjort det gångna året. Om det godas vågskål vägde upp det ondas, skulle den sjuka prinsessan få lämna berget, andas himlens luft, se solen och stjärnorna, en gång skåda änglarna och vinna evig sällhet.⁷ »Hon trånar och längtar», upplyser vännen, »men ut ur berget kommer hon icke förr än den julafton, då det godas vågskål sjunkit till golvet och det ondas stigit till taket.» Längtan efter den julaftonen är alltså hos henne lika stark, som längtan efter befrielse på domens dag enligt Hyltén-Cavallius är hos den nordiska folktrons mystiska naturväsen överhuvud.

Vigg hade genast vid sitt inträde i bergkungens sal fyllts av medkänsla med den sköna prinsessan och av ny fruktan och oro, nu för hennes öde.

³ Jfr Warburg, *a. a.* 1., s. 68, not 2; 2, s. 15 ff.

⁴ Ordet »fjällkung» torde Rydberg ha bildat i analogi med Ibsens »Dovrekong».

⁵ *Kinder- und Hausmärchen, ges. durch die Brüder Grimm*, 5. Aufl., 1843, Bd 1, s. 29.

⁶ Ordet bergtuss(e) är inte upptaget i SAOB. Det finns heller inte med i A. F. Dalins eller J. E. Rietz' ordböcker, i vilka dock ordet »tusse» i betydelsen jätte förekommer. I Ivar Aasens *Norsk Ordbog* däremot förklaras »Bergtuss» beteckna »Vætte (Dæmon) som boer i et Bjerg. (I Folkesagnene)» och »Bergkong» »Konge blandt Bergtusserne.»

⁷ Rydberg hade från början i stället för »evig sällhet» tänkt skriva »förlossning.» I manuskriptet är ett »för» struket.

Men genom sin avund, sin *invidia*, hade han skaffat in en stor, grön padda i berget. Under julvättens berättelse om mor Gertruds uppoffrande arbete för honom ångrar han emellertid bittert sin själviskhet, tussarna lägger gyllene vikter i det godas vågskål, och paddan försvinner. Ett satisfaktions- och omvändelsesdrama utspelas alltså här inför läsarens ögon. Den enkla, fromma, försakande kvinnan av folket, mor Gretrud, förlänas helt plötsligt helgongloria. Prinsessans ögon fuktas, och Vigg snyftar högt.

Läsaren av denna skildring kommer kanske i första hand att tänka på några rader i dikten Vårdträdet:

— Vinner Loke?	Stridens vågs	tills i frälsningens
Vinner Balder?	skålar vackla —	vågskål faller
Segrar det goda	alla vi lade	onämnd Gud
eller det onda?	där våra lod —	sin godhets vikter.

Här vänder ju både den symboliska vägen, om också av ännu väldigare storleksordning, och frågeställningen i julsagan åter.⁸

Det vill synas, som om även de fornegyptiska hinsidesföreställningarna skulle ha föresvävat Rydberg vid skildringen av bergets innandöme i Lille Viggs äventyr. Enligt fornegyptisk eskatologi hade den avlidne, sedan han vaknat ur dödsdvalan, att företaga en lång vandring under hot från ormar, skorpioner och krokodiler, innan han nådde målet för sin underjordiska färd, Osiris' boning. I den dubbla rättfärdighetens sal möttes han av rättvisans gudinna Ma. Under kontroll av den schakalhövdade Anubis och den falkhövdade Horus vägdes därpå en symbol för hans jordiskaandel, ett hjärta, i en vågskål med rättfärdighetens symbol, en Ma-staty eller en fjäder, som motvikt. Den ibishövdade Tot antecknade vägningsresultatet. För att uppnå saligheten måste den avlidne slutligen, knäböjande inför fyrtiotvå domare, förklara sig ren från synd. Först därefter kunde han finna nåd inför den på en tron sittande, med härskarinsignier — krumstav och gissel — utrustade Osiris.⁹

Helt oförändrade har, som vi finner, inte Rydberg tagit upp dessa föreställningar. Skorpionerna och krokodilerna har förvandlats till giftpaddor. Dessa har liksom ormarna blivit symboler för moraliskt fördömliga tankar, ord och gärningar. Rättfärdighetens sal har bytts mot en berggrotta och de egyptiska gudarna mot väsen ur den nordiska mytologin. Ma-statyn eller rättfärdighetens fjäder har blivit gyllene vikter, symboler för moraliskt goda tankar, ord och gärningar. Och själva vägningsproceduren har förlänats ett vidare perspektiv, än den har i fornegyptisk åskådning, genom att striden mellan gott och ont i människornas värld ställts i relation till den ut ur berget långtande sjuka prinsessan.

Under de ovan anförda raderna ur dikten Vårdträdet åter träder som på en palimpsest en passus ur Iliadens tolfte bok fram:

— Striden stod jämn som en våg i den ärliga spinnerskans händer,
vilken i ena skålen lagt ull och en vikt i den andra,

⁸ Sammanställningen gjord redan av Olle Holmberg, *Viktor Rydbergs lyrik*, 1935, s. 426 f.

⁹ R. Lepsius, *Das Todtenbuch der Ägypter nach dem hieroglyphischen Papyrus in Turin*, 1842, s. 10, 13 ff., XVI f., L. Rydberg tycks omkring 1870 ha intresserat sig för egyptologi. I den på Nordiska Museet förvarade förteckningen över bokbeståndet i Rydbergs från Djursholm till Skansen flyttade bibliotek finns s. 69 upptagen *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Alterthumskunde*, hrsg. v. C. R. Lepsius unter Mitwirkung v. H. Brugsch, Jahr 6-9, 1868-71.

och som nu väger så rätt för att tjäna en smula åt barnen:
 likaså väjde nu jämn mellan härarna blodiga striden,
 tills det behagade Zeus att segeräran åt Hektor
 skänka, Priamos' son, som sprang först över muren av alla.¹⁰

Det förefaller sannolikt, att dessa homeriska rader varit presenta för Rydberg, redan när han skrev sin julsaga. De torde i sin mån ha påverkat utformningen av vågsymboliken även i den.

Den bästa kommentaren till Viggs upplevelse i bergkungens sal utgör en passage i en Ett och annat-artikel 1870:

— Skapelsen suckar och ängslas med oss, den lider för vår skull, men den lider med oss på en förhoppning, säger kristendomens förste och djupaste mystiker, mannen från Tarsus. Känslan av detta samband, denna medkänsla går igenom alla århundraden och har icke låtit kväva sig av skepticismen, icke av den nyktert forskande naturvetenskapen. Genom eternas rymder, *bergens inälvor*, havens djup gå, bildligt talat, osynliga nervtrådar. Ej en känsla, ej en tanke, vare sig ren eller oren, god eller ond, dallrar genom en människosjäl, utan att fortplanta sina vibrationer i det oändliga. Det är mystikerns uppfattning av naturen, när han vågar kläda den i ord. För honom lever naturen på sitt sätt människans liv, liksom människan på sitt sätt lever naturens. Och mystici äro vi i viss mån alla.¹

Bergkungens dotter med de milda, lidande ögonen förkroppsligar en bland de väsentligaste idéerna i Rydbergs författarskap, »kreaturens suckan», naturens längtan efter förlossning.² Motivet är i svensk nyromantisk spekulation upptaget av bl. a. Stagnelius. Han har i flera dikter gjort sig till tolk för uppfattningen, att det råder ett intimt samband mellan människans moralitet och naturens liv.³ De tyska romantikerna har varit inne på samma tema. Så har Stagnelius' Kreaturens suckan sin tyska motsvarighet i en dikt av Tieck.⁴ »Der Mensch ist also der Erlöser der Natur», konstaterar Schelling sammanfattningsvis i *Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freyheit*.⁵ »Er ist der Messias der Natur», lyder hos Novalis en aforism om människans roll i skapelsen.⁶ Och Franz von Baader, teosofen, som visade Schelling på Jakob Böhme och Saint-Martin, har i en av sina föreläsningar i spekulativ dogmatik formulerat samma tanke sålunda:

— Es ist nemlich nicht zu leugnen, das der Grundbegriff des Christenthums, somit auch der Dogmatik, jener einer gänzlichen Umwandlung und Restauration (Wiedergeburt) des Menschen an Seele und Leib ist, wobei also seine bereits vorgegangene Verwandlung (aus dem paradiesischen in den irdischen Menschen) vorausgesetzt wird. Aber derselbe Begriff einer bereits vorgegangenen Umwandlung und Umgestaltung gilt eben sowohl für die gesammte äussere Natur, und die Schrift verbindet auch die Restauration dieser Natur mit jener des Menschen, indem sie nicht bloss von einem neuen Menschen, sondern auch von einem neuen Himmel und einer neuen Erde spricht; und es sind darum alle jene Naturphilosopheme aus der Dogmatik hinauszudeuten, welche diese nichtintelligente materielle Natur (oder Welt) in ihrer dermaligen Seinsweise für ein primitives, reines Geschöpf und weder für ein bereits umgewandeltes noch einer ferneren Umwandlung fähiges erklären . . . Endlich sind es mit der Religion unverträglich alle

¹⁰ *Homeros Iliad*. Från grekiskan av Erland Lagerlöf. 1, 1912, s. 204.

¹ *H. T.* 4/11 1870. Kursiveringen här.

² Böök, *Svenska Litteraturens historia* 3, 1928, s. 7 f.

³ Böök, *Kreaturens suckan, Edda*, Bd 1, 1914, s. 298 ff.

⁴ Albert Nilsson, *Svensk romantik. Den platoniska strömningen*, 2: a uppl., 1924, s. 314 f. not.

⁵ *Schellings sämtliche Werke*, Bd 11, 1818, s. 163.

⁶ Novalis, *Schriften, hrsg. v. P. Kluckhohn*, Bd 3, 1929, s. 68.

Philosopheme zu erklären, welche den Nexus des ethisch Bösen mit dem Wohl- oder Uebelstand der nichtintelligenten Creatur, oder mit dem physisch Guten und Uebeln, sowohl im Menschen als ausser ihm, verkennen und leugnen.⁷

Mystiker som de här nämnda, alltifrån Romarbrevets Paulus, har skänkt Rydberg inte endast ett av de bärande motiven i hans julsaga utan också själva grundackordet till dikten Drömliv.⁸ Där klingar hoppet om skapelsens förlossning, alltings återställelse, nya himlar och en ny jord ut i den underbara slutstrofen:

— Ty i människans ande ha tingen sin lag:
när med renare ögon hon skapelsen ser,
skall ur renare eter en klarare dag
genom blånande rymderna sänka sig ner,
och när skalderna strängarna skönare slå,
skall en rikare prakt över jorden ses spridd,
och ju högre de spanande tankarna nå,
se, dess djärvare spanner sig himmelens vidd.

*

Viggs julaftonsfärd var slut. Den hade ändat i en ångestupplevelse. Tårarna strömmade ännu utför den lille gossens kinder, när han vaknade upp. Men då stod hans fostermor lutad över honom. Han fick sina julklappar, inte bara ullgarnstrumporna utan också läderskor och en kaka att på juldagen dela ut åt hedens sparvar. Vigg tackade särskilt för strumporna. Upplevelsen av fruktan och medlidande i bergkungens sal hade nämligen hos honom lett fram till ett slags *katharsis*, en inre sedlig rening. Till sinnesändringen hade framför allt vättens berättelse om mor Gertruds osjälviskt uppoffrande gärning bidragit. Den hade hos Vigg framkallat ånger över och med ångern utplåning av den i själviskheten bottnande avunden. Själviskheten var för Rydberg som för Kant »das radicale Böse», det uronda. »Blir vad själviskt är förgätalet...», sjunger ju kören i kantaten.⁹

Men i mor Gertruds stuga breddes en vit duk på bordet. Ett tregrenat ljus tändes. »Så börjar julfesten i skogsbygden», hette det i juläventyret 1856. Kadensen i Lille Viggs äventyr lyder:

— Där ute strålade himmelens tusen stjärnor ned på den vita tysta heden. Och inne i Gertruds koja var spiselvarma, hjärtevarma och glädje.

*

Lille Viggs äventyr har av forskningen ställts samman med Andersens sagor. Bernhard Tarschys efterlyser i sin avhandling om *Talis Qualis en*

⁷ *Baaders Sämmtliche Werke*, hrsg. v. F. Hoffmann u. A., Bd 8, 1853, s. 46 f. Baaders skrifter anmäldes av I. U. Wirth i I. H. Fichtes *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, Bd 22, 1853, s. 302 ff., och Bd 32, 1858, s. 116 ff. Denna tidskrift har Rydberg troligen redan på 1850-talet studerat med intresse. I. H. Fichte var ju hans ungdoms filosof framför andra. Förteckningen över Skansenbiblioteket redovisar s. 46 F. Hoffmanns *Acht philosophische Abhandlungen über Franz v. Baader und seine Werke*, 1857, och s. 38 C. O. Finemans utdrag ur och översättning av *Fermenta cognitionis* med titeln *Kunskapliga jäsningsämnen*, 1860.

⁸ *Jfr* Böck i *Edda*, Bd 1, 1914, s. 332 ff. och Holmberg i *a. a.*, s. 135 ff.

⁹ Tankegången är vanlig inom pietistiskt färgad mystik. Så skriver Gottfried Arnold i *Neue göttliche Liebesfuncken* (sammanbundna med Geistl. Gestalt 1724) nr 7, s. 256:

— Geh aus dir selbst und deiner Eigenheit,
So bist du in der Welt von Welt befreit.

Över Bonaventura och Augustinus kan den följas tillbaka till stoicismen, t. ex. Seneca.

undersökning av Andersens inflytande på svensk litteratur. Han menar, att utgångspunkten för en sådan borde bli Rydbergs julsaga.¹⁰ Sammanställningen av Lille Viggs äventyr med Andersens sagor har gjorts redan av Ek.¹ Den ter sig så mycket naturligare, som Rydberg i juli 1871 råkade den danske sagodiktaren.

Men — om en annan bekant julberättelse från 1800-talet har det blivit sagt, att den är »lika enkel till sin romantiska kontur som en av Andersens små sagor».² Och ändå kände dess författare inte till Andersen, när han skrev den. Det är A Christmas Carol in Prose av Charles Dickens.

Då Dickens i juni 1870 dog, ägnade honom Handelstidningen en osignerad nekrolog. I den heter det bl. a.:

— i alla hans skildringar har ingått kärleken till *det goda* inom människohjärtat, även då över teckningen ligger en dager av humor, som avlägsnar all sentimentalitet, men låter en undertryckt tår glänsa i ögat, under det munnen ler, ja även benen dansa av lustig fröjd. Man erinre sig i detta fall särskilt hans intagande »Julaftonen».³

Just A Christmas Carol in Prose inledde översättningsraden av Dickens' julhistorier, utgivna hos Bonniers i ny upplaga 1870—71. A Christmas Carol bar på svenska titeln »Julaftonen. En berättelse om andar och spöken». Redan undertiteln bör ha ägt förmåga att fånga Rydberg. Han hyste ju sedan barndomen ett levande intresse för ockulta fenomen.⁴ Också Dickens' berömda julhistoria är en berättelse om ångest och om en moralisk omvändelse. Den girige, missunnsamme och vresige affärsmannen Scrooge förs av julens andar från en plats till en annan och blir efter sina ångestdrömmar en givmild, glad, öppen och vänlig människa. Hans kapitalsynd före omvändelsen är väl inte *invidia*, *avunden*, men *avaritia*, girigheten. Också han vaknar efter sina halvverkliga upplevelser upp med tårar strömmande över ansiktet. »Under sin kamp med anden hade han gråtit och snyftat», heter det, »och hans ansikte var ännu fuktigt av tårar.»⁵

Men likheterna mellan den engelske och den svenske diktarens julberättelser inskränker sig inte till dessa mer allmänna drag. När julvätten besöker den första bondstugan, tar han jämte de enkla julklapparna händerna fulla av något som Vigg inte kunde uppfatta med blotta ögat. »Det är välgångsönskningar och välsignelser», sade vätten. Om den innevarande julens ande hos Dickens får vi veta, att han »blottade sitt breda bröst och öppnade sin stora hand, sående glädje» över Londons alla brådslande julaftonsvandrare.⁶ Om Scrooges f. d. principal Fezziwig lämnas upplysningen, att han som avslutning på en dans med sin fru på julafton gjorde »ett battement, så högt, att han tycktes sväva i luften, och kom ned på fötterna igen, utan att snava».⁷ Ett dylikt danshopp gör, som vi minns, Rydbergs ordensprydda herreman framför spegeln — manuskriptet har här förresten ursprungligen ordet »dansmästar-battement». Och då vätten inför fjällkursen avlägger räkenskap, läser vi:

— Han hade icke litet att omtala, och det var gott nästan alltsammans, ty hans erfarenhet sträckte sig blott till juldagarne, och på den dag, då minnet firas av det

¹⁰ *Talis Qualis, Studentpoeten*, 1949, s. 134, not 1.

¹ Ek i *Minnesskrift*, 1928, s. 104.

² Citat efter Lamm, *Dickens och hans romaner*, 1947, s. 131.

³ *H. T.* 13/6 1870.

⁴ Warburg, *a. a.* 1, s. 62.

⁵ Dickens, *Tre julhistorier*, 1870, s. 86.

⁶ Dickens, *a. a.*, s. 58.

⁷ Dickens, *a. a.*, s. 36.

fattiga barns födelse, som genom godhet och oskuld blivit alla tiders konung, pläga ju människorna vara vänligare mot varandra än annars.

Scrooge besöker, osynliggjord, med en av julandarna sin systersons hem. Besöket kommenteras av Dickens sålunda:

— Efter en stund började sällskapet leka pantlekar, ty det är alltid gott att bliva barn på nytt, synnerligast vid jultiden, då kristendomens höge stiftare själv var ett barn.⁸

Överensstämmelserna kan knappast vara tillfälliga. Men Dickens' julandar har av Rydberg ersatts med en inspekterande och gåvoutdelande julvätte. Det dimmiga, disiga London med dess smutsvita gator har bytts ut mot ett svenskt landskap i isande kyla, under klar himmel och med gnistrande skarsnö. Och den gamle knarrige Scrooge har förvandlats till den kavate Vigg, gossen med det »korta, tvära» namnet, som det heter i julsagan.⁹

A Christmas Carol har blivit kallad »ein kleines Kompendium der Werke von Charles Dickens, nicht nur in einzelnen Motiven, sondern auch in Auffassung und Kunst, in dem bunten Durcheinander von Phantastik, Humor und Pathos».¹ Med fog skulle också den första versionen av Lille Viggs äventyr kunna betecknas som ett kompendium av den på höjden av sin levnads branter stående Rydbergs produktion. Där saknas väl humor i egentlig mening. Men fantastik och patos råder det sannerligen ingen brist på. Där träder mystikern och romantikern, »nygoten» och liberalen läsaren till mötes, den varmt religiöse, efter barnslig oskuld och renhet längtande drömmaren och den lidelsefulle och trotsige samhällskritikern och frihetsentusiasten.

Warburg menade, att det var sin egen barndom i änkan Sara Ottergrens torftiga hem Rydberg tänkte på, när han skrev sin julsaga.² Inte mindre sannolikt förefaller det, att den moraliska strid Vigg får utkämpa med sig själv också bestods av en fattig men intelligent fader- och moderlös jönköpingspojke på 1830-talet, när han jämförde sina enkla förhållanden med i samhället bättre lottades. »Skildringen av lille Viggs moraliska strid har Rydberg nog hämtat ur eget bröst», skriver Ek i sin uppsats om Rydbergs lyrik.³

*

Den som lägger en modern version av Lille Viggs äventyr vid sidan av den ursprungliga blir slagen av olikheterna. Rydberg arbetade om sin julsaga i flera etapper. Omarbetningarna gällde inte bara språket och stilen utan också innehållet.

Den första bokupplagan av sagan gavs ut på Torsten Hedlunds förlag 1875 med illustrationer av Jenny Nyström. Redan i den stramadades berättarstilen åt. Låt oss med vännen och Vigg än en gång göra ett besök i herremannens hus!

— Så gingo de upp för stora trappan. Där stodo drängar och gäspade. Så kommo de in i ett grant rum med ljuskrona i taket. Där satt nådig frun och gäspade . . .

⁸ Dickens, *a. a.*, s. 63.

⁹ Viggs namn är i manuskriptet från början stavat med dubbelt v, dock inte i rubriken, som tydligen har skrivits dit, sedan sagan förelåg helt eller delvis färdig.

¹ Wilhelm Dibelius, *Charles Dickens*, 1916, s. 212.

² *A. a.* 2, s. 210.

³ *Minnesskrift*, 1928, s. 105.

Utmönstringen av lånord blev nu radikalare. Vigg tilläts inte längre »dansa» utan fick »springa» på golvet i stugan, »härden» fick vika för »ärlin», »chignoner» för »löslockar», »kanoner» för »kärre»- och »vallbössor», »soldater» för »stridsfolk» och »stridsmän», »regemente» för »fylking», »flitiga och ordentliga» för »idoga», »vacker flicka» för »fager mö» osv.⁴ Vättens med franska lånord uppblandade anförande inför herremannen ströks. I stället lades nu ett ironiskt angrepp på latinbildningen in:

— Herremannen satt halvslumrande med händerna hopknäppta över magen och tänkte på sin höga bildning, ty han hade i sin ungdom läst latin och sedan glömt vad han läst.

Hans granne gamle nämndemannen var däremot en obildad man, ty han kunde bara sin bibel och lagboken och litet mera dess utom, men hade, stackars han, haft intet latin att glömma.

Någon »Latiner» ville Rydberg inte vara. Det visar kanske bäst hans 1872 företagna omarbetning av Fauststudier med dess nedgörande kritik av latinskolan.⁵

Rydbergs strävan att i sin julsaga efter N. F. S. Grundtvigs föredöme smälta samman nordiskt och kristet⁶ accentuerades i bokupplagan 1875 skarpare genom följande samtal mellan vätten och Vigg:

— Jag håller mycket av barnet, som de läste om där inne i stugan, sade vätten; men neka vill jag icke, att jag också tycker om gamle Tor i Trudvang.

Vem är gamle Tor i Trudvang? frågade Vigg.

Å, en riktig hedersknyffel, litet släkt med mig på långt håll, sade vätten. Svår mot de elaka var han: dem slog han med sin hammare. Men de ärlige och de modige höll han av och de arbetsamme. Mest likade han bonden, som skötte sin jord väl och fostrade upp duktiga pojkar. När fara hotade landet, ropade Tor i Trudvang till bönderna: upp, gubbar! och då togo de svärd och sköld och samlade sig från berg och dal, och fienden stod icke emot deras dryga hugg. Du skall också varda en bra karl, Vigg.

Det förstås, sade Vigg.

Men nu, sade vätten, har Tor lagt sin hammar vid Jesusbarnets fot, ty bäst är att fara med lämpor, menar han.

I denna passage associeras, som vi ser, vätten med den fornnordiska gudavärlden. Tor förklaras vara en, om ock avlägsen, släkting till honom. Samma höga värdesättning av bondegenerationernas insatser till fosterlandets försvar som i Huru kan Sverige bevara sin självständighet?, anmälan av Aasens ordbok och första versionen av Lille Viggs äventyr återfinns också här. Den allmänna värnplikts idé kan därför nu uttryckas klarare. Då vätten skänker soldatbössan till bonden, följer kommentaren: »ty varje karl bör ha en sådan till värn för sitt land».

Ytterligare ett tillägg har gjorts i sagans andra version, en presentation av prästfamiljen i Viggs hemtrakt. Den som här väntar en prästteckning i stil med Petros- och Eufemiosporträtten i Den siste athenaren eller karakteristiken av Suenonius i Fribytaren på Östersjön och av magister Lars i Vapensmeden blir bedragen. Tvärtom betonas, att i prästgården »voro människorna alltid vänliga mot varandra och mot husdjuren och ville, att

⁴ Jfr f. ö. Holm, *a. a.*, s. 97 ff.

⁵ Greta Hedin i *Minnesskrift*, 1928, s. 304.

⁶ Jfr Gustav Albeck, *Grundtvig og Norden*, 1942, s. 54 f., (*Studenterforeningens danske Bibliotek* 2, Ser. 5) och Erik Wallén, *Studier över romantisk mytologi i svensk litteratur*, 1923, s. 108 f.

alla skulle vara lyckliga». Den svenska kyrkans kulturella och sociala gärning antyds dessutom i några rader om prästmännens intresse för Viggs läskunnighet och prästfruns och de vackra döttrarnas omsorger om den fattiga mor Gertrud.

Den första versionens omständliga beskrivning av den tredje silverplåtens uppsättning har däremot kortats av.

Slutligen kan noteras, att kritiken av Stockholmspressen något mildrats. Herremannen uppträder nu inte längre som tidningsläsare, och marionettkungens rådgivare får inte längre »sparka» utan endast »knuffa» de nu hornblåsande tidningsmännen. — Här har ett tyskt lånord — trots artikeln Tysk eller nordisk svenska? i Svensk Tidskrift 1873⁷ — trängt ut ett genuint nordiskt ord!

Folkupplagan av Lille Viggs äventyr 1878 utgör ett oförändrat nytryck av 1875 års version.

I 1883 års utgåva av julsagan förekommer några smärre språkliga ändringar. Så har t. ex. »omärkt» åter blivit »obemärkt» och »molo» blivit »malde». Medan orden om vättens oförmåga att tåla hovluften här har utgått, har i stället ett samtal lagts in mellan vätten och prästgårdstomten. Den senare framför därvid den både udd- och slutrimmade dikten Grimma vid grinden. I detta sammanhang gör också ett nytt ordspråk sitt inträde i sagan: »Vad man lovar skall man hålla.»

Den sista versionen av Lille Viggs äventyr kom ut postumt hos Bonnier 1895, Rydbergs dödsår.⁸ Angreppet mot herreklassen har nu dämpats ner, den grova generaliseringen plånats ut. Herreklassfamiljen från de föregående sagoversionerna kontrasterar nu inte längre bara mot de enkla bondstugornas folk utan också mot en annan, en andligt högtstående, herreklassfamilj. Till denna för vätten med sig som lämpliga julgåvor »praktfullt» bundna böcker av synnerligen värdefullt innehåll. I detta hem fanns två barn, en gosse och en flicka. Båda skulle få stor betydelse i Viggs liv. Gossen skulle en gång bli hans trofaste vän och medkämpe för höga ideal, flickan i en framtid hans maka.

Den kanske mest iögonenfallande olikheten mellan denna sista version och de föregående är emellertid, att den tredje silverplåten nu har fått en i viss mån annan uppsättning än tidigare. Försvunna är nu marionettkungen, hans rådgivare och de servilt basunerande tidningsmännen. Borta är nu också den soldatproducerande kvarnen. Kvar är endast det flitigt arbetande folket. Flertalet lever i goda ekonomiska omständigheter. »Men man såg också», heter det, »bleka, hungriga barn och sörjande mödrar, som hade knappt något att giva dem att äta.»

Vätten får nu lämna silverplåtarna till sagans kungason med orden:

»Min prins», sade han, »se icke endast på soldaterna och krigsskeppen! Se också på det arbetande folket! Välsigna det i dina böner till Gud! Och när du varder konung,

⁷ *Skr.* 13, 1926, s. 403 ff.

⁸ Utgåvan var illustrerad av Ottilia Adelborg. Hennes teckningar har emellertid senare även i Bonnier-upplagor av julsagan fått lämna plats för Jenny Nyströms. — Jfr för överlåtelsen av förlagsrätten till Lille Viggs äventyr på Bonnier det ampra brevet från denne till Hedlund 22/1 1890, Gbgs Stadsbibl., brev från Hedlund till Rydberg 28/1 (stympat i *Brev 1*, ed. *Haverman*, s. 349) och 17/2 1890, Rydbergs-saml. K. B., och brev från Rydberg till Hedlund 23/2 1890 (de båda sistnämnda korrekt återgivna av Haverman, *Brev 1*, s. 349 ff.).

så ställ som ditt högsta mål att öka folkets trevnad och minska dess lidanden! Den store domaren skall på uppgörelsens dag säga dig: vad du haver gjort desse de ringaste bland dina bröder, det haver du gjort mig».

De orden nådde den läsande svenska allmänheten vid en tidpunkt, då arbetarfrågan började bli alltmer brännande i vårt land, året före Hjalmar Brantings entré i riksdagens andra kammare. De skulle kunna betecknas som Rydbergs andligt politiska testamente till Oskar II och hans folk.

Att jämföra de olika versionerna av Lille Viggs äventyr med varandra är ett intressant studium, för all del ur språklig och stilistisk synpunkt men främst ur idéinnehållssynpunkt. Hur mycket mildare, måttfullare, försonligare är inte tonen i 1895 års version av julsagan mot i ursprungs-versionen! Men så hade också över tjugo år förflutit mellan de båda versionerna. Karl XV:s sabelskramlande epok hade avlösts av den oskariska neutralitetens. Talar inte tonen i 1895 års version för att Rydberg ändå till slut hade nått fram till den själens ro han redan i sin ungdom drömde om som yttersta målet för mänsklig strävan?
